

Arta Snipe
Biznesa vadības koledža

PĀREJAS TAISNĪGUMS: JĒDZIENA UN PRAKSES TEORĒTISKĀ IZPĒTE KRIEVIJAS–UKRAINAS KARA KONTEKSTĀ

TRANSITIONAL JUSTICE: THEORETICAL EXPLORATION OF THE CONCEPT AND ITS PRACTICE IN CONTEXT OF THE RUSSIA–UKRAINE WAR

Arta Snipe, *Dr. iur.*, ir zvērināta advokāte ar gandrīz 20 gadu ilgu profesionālo pieredzi civiltiesībās un konstitucionālajās tiesībās. Ieguvusi maģistra grādu jurisprudencē Rīgas Juridiskajā augstskolā un doktora grādu tiesību zinātnēs Latvijas Universitātē. 2019. gadā semestri pavadīja Masačūsetsas Universitātē kā Fulbraita stipendiāte un pētīja pārejas taisnīgumu. Kopš 2020. gada vairākās universitātēs pasniedz kursus par akadēmisko pētniecību, juridisko metodi, kā arī pārejas taisnīgumu.

E-pasts: arta@snipe.lv

Kopsavilkums

Raksta autore skaidro pārejas taisnīguma jēdzienu, ilustrējot to ar piemēriem no vēstures, apraksta galvenos pārejas taisnīguma pasākumus, uzsverot izaicinājumus to piemērošanā, un diskutē par pārejas taisnīguma pasākumu piemērošanu Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā kontekstā. Autore rakstā izskaidro pārejas taisnīguma ietvaros dibināto tribunālu īpatnības, iepazīstina ar patiesības komisijas jēdzienu un komisiju darbības iespējām. Tālāk autore apskata reparāciju un programmas un veidus, kā reparācija var tikt īstenota, kā arī pieskaras plašajam institucionālo reformu jautājumam, akcentējot lustrācijas lomu. Secinājumos autore uzsver, ka pārejas taisnīguma mērķis ir ar likumā balstītiem līdzekļiem nodrošināt vainīgo saukšanu pie atbildības, uzlabot izdzīvojušo upuru stāvokli un novērst vardarbību nākotnē. Lai šos mērķus īstenotu, jāaptver trīs dimensijas: jāatklāj konflikta vēsturiskie cēloņi un sekas (patiesība), jānosaka ļaundariem piemērotā juridiskā atbildība (taisnīgums) un jāpiešķir finansiālas kompensācijas upuriem (reparācijas). Ņemot vērā līdzšinējās tendences, autore prognozē, ka pēc kara beigām Ukrainā pārejas taisnīguma advokāti runās ne tikai par vainīgo tiesāšanu, bet arī par reparāciju programmām un restitūciju, kā arī patiesības noskaidrošanu, iespējams, patiesības komisijas veidolā.

Atslēgvārdi: pārejas taisnīgums, tribunāli, patiesības komisijas, restitūcija, reparācijas.

Summary

In the article, the author explains the concept of transitional justice, illustrating it with historical examples. The main measures of transitional justice are described in this article, emphasizing challenges in their application, and discusses their implementation in the context of Russia's full-scale invasion

of Ukraine. The author elucidates the characteristics of tribunals established within the framework of transitional justice and introduces the concept and potential functions of truth commissions. The discussion extends to reparations programs and methods of their implementation, touching on the broader issue of institutional reforms with focus on the role of lustration. In the conclusions, the author emphasizes that the aim of transitional justice is to hold perpetrators accountable through legal means, improve the conditions of surviving victims, and prevent future violence. To achieve these goals, transitional justice encompasses three dimensions: uncovering the historical causes and consequences of the conflict (truth), determining the legal responsibility of perpetrators (justice), and providing financial compensation to victims (reparations). Considering current trends, the author predicts that after the end of the war in Ukraine, advocates of transitional justice will address not only the prosecution of perpetrators but also reparations programs, restitution, and the establishment of truth, possibly in the form of a truth commission.

Keywords: transitional justice, tribunal, truth commissions, restitution, reparations.

Ievads

Ja sabiedrība ir gājusi cauri vēstures posmam, ko raksturo vardarbība un nopietni cilvēktiesību pārkāpumi neatkarīgi no to cēloņa – vai tas būtu totalitārs režīms vai bruņots konflikts –, pēc šāda režīma beigām rodas jautājums par nākotni. Ko darīt ar personām, kas, pārkāpjot tiesiskumu un cilvēktiesības, vērsušās pret līdzcilvēkiem? Kā nodrošināt taisnības izjūtu cietušajiem? Kā novērst pārkāpumu atkārtāšanos? Kā atjaunot sabiedrību kā veselumu, tās struktūru, atjaunot taisnīguma izjūtu un nodrošināt mieru? Citējot ASV vēsturnieku Timotiju Snaideru (*Timothy Snyder*), – gāzt režīmu ir viegli, grūti ir veidot vai atjaunot iekārtu miera dzīvei.¹ Saskaņoties ar ziņām par Krievijas armijas pastrādātajiem noziegumiem, kā arī Ukrainas amatpersonu un iedzīvotāju sadarbību ar agresoru Krieviju (kolaborācija) gan Ukrainas leģitīmās valdības pārvaldītajās, gan okupētajās teritorijās, T. Snaidera uzdotā jautājuma otrā daļa iezīmējas kā potenciāli svarīga nākotnē, ar kuru Ukrainas sabiedrībai būs jāsasaskaras, likvidējot kara radītās sekas. Šī raksta mērķis ir parādīt līdzšinējo starptautisko pieredzi līdzīgu problēmu risināšanā.

Vajadzības nodrošināt taisnīgumu sasaistē ar sabiedrības integritātes saglabāšanu aktualitāti demonstrē jautājums, kuru pēc režīma maiņas Argentīnā 1985. gadā uzdeva Argentīnas tiesību teorētiķis un prezidenta Raula Alfonsīna (*Raúl Alfonsín*) padomnieks Karlos Ninjo (*Carlos Niño*): “Kā mēs sadzīvosim ar

ļaušanu? Kā mēs reaģēsim uz masveida cilvēktiesību pārkāpumiem, ko izdarījuši valsts varas pārstāvji vai ko valsts vara ir tolerējusi?”² Šis jautājums ir pārejas taisnīguma kā disciplīnas pamatā. Akadēmiķi un praktiķi cenšas meklēt atbildi uz jautājumu, kas ir nepieciešams, lai sabiedrība pārvarētu sarežģītu vēstures mantojumu, un piedāvā instrumentus, kas šajā procesā var palīdzēt.

Citiem vārdiem, pārejas taisnīgums (angl. *transitional justice*³) ir starpdisciplināra pētījumu joma, ko var uztvert arī kā jaunu skatpunktu, no kura novērtēt procesus un pasākumus, kuriem pārejas periodos pēc totalitāru vai autoritatīvu režīmu gāšanas vai nemieriem, vai kara stāvokļa gājušas cauri daudzas valstis, tai skaitā Latvija, bet kas Latvijā ir nepamatoti maz pieminēta.

Pētnieki ir vienojušies, ka par pārejas taisnīguma “dzimšanas brīdi” var uzskatīt starptautiskās konferences pagājušā gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Pirmā no tām notika 1988. gada novembrī Merilendā, ASV, un to organizēja Aspenas institūts. Šīs konferences mērķis bija diskutēt, kā pie varas nākušajām valdībām būtu jārikojas attiecībā uz priekšteču pastrādātajiem noziegumiem. Tas bija laiks, kad bija gāzta virkne militāro diktatūru Dienvidamerikā, Dienvidāfrikā bija

² Arthur 2009.

³ Eiropas Padomes dokumentu tulkojumos *transitional justice* līdz šim konsekventi tulkots kā “pārejas tiesiskums”. Akadēmiskajā diskursā tomēr tiek lietots jēdziens “pārejas taisnīgums”.

¹ Snyder 2022.

uzsāktas pārrunas par aparteīda izbeigšanu un PSRS bija uz sabrukuma sliekšņa. Dažādas valstis bija piedzīvojušas represīvu režīmu nomaiņu uz demokrātiskiem režīmiem un saskārās ar līdzīgām problēmām, kurām kopīgi meklēja risinājumus. Aspenas institūta rīkotajai konferencei sekoja vēl citas (piemēram, 1992. gadā Zālburgas "Hartas 77" dibināšanas konference "Taisnīgums pārejas periodā" un 1994. gadā Dienvidāfrikas Demokrātijas institūta konference "Tik galā ar pagātņi"). Konferencēm sekoja publikācijas un grāmatas, un pārejas taisnīguma principa būtiskuma pieaugumu demonstrē šī jēdziena minēšanas biežuma izmaiņas. Ievadot šo jēdzienu bibliotēku datubāzes meklētājā 2000. gadā, bija iespējams iegūt 17 rezultātus, bet jau pēc 10 gadiem meklēšana deva tūkstošiem avotu.⁴

Galvenie pārejas taisnīguma pasākumi⁵

ANO ģenerālsēkretāra 2004. gadā izdotajās pamatnostādnēs par ANO pieeju pārejas taisnīgumam ir norādīts, ka pārejas taisnīgums ietver gan tiesas, gan ārpustiesas procesus un mehānismus, tostarp kriminālvajāšanu, atbalstu patiesības noskaidrošanā, kompensāciju piešķiršanu, institucionālās reformas un nacionālās konsultācijas. Lai kādā kombinācijā šie pasākumi tiktu piemēroti, procesam jānotiek saskaņā ar starptautiskajiem standartiem un saistībām.⁶

Pārejas taisnīgums ietver divas komponentes: pāreju un taisnīgumu. Pāreja nozīmē, ka tiek runāts par režīma maiņu valstī: demokrātiska režīma izveidi pēc autoritāra režīma vai diktatūras vai par normālas dzīves atjaunošanu pēc vardarbīga režīma vai kara. Pāreja ietver pieņēmumu, ka notiek pāreja no slihta režīma uz labāku, ietverot prezumpciju, ka labāks režīms nozīmē demokrātiskāku režīmu. Taisnīguma sadaļa nozīmē, ka jaunais režīms veic pasākumus, lai vērstos pret iepriekšējā režīma

laikā pieļautajiem smagākajiem cilvēktiesību pārkāpumiem.

Būtiski uzsvērt, ka pārejas taisnīguma pasākumi tiek piemēroti pārejas laikā. Par pārejas taisnīguma pasākumiem nav pamata runāt, ja pāreja vēl nav sākusies, autoritārais režīms nav gāzts vai militārais konflikts turpinās. Bet tas nenozīmē, ka par pārejas taisnīgumu šajā laikā nevar jau domāt – kā šobrīd, vēl kara laikā, tas notiek Ukrainā, vācot un nostiprinot pierādījumus par pieļautajiem noziegumiem. Kā piemēru var minēt arī Kolumbiju, kurā pārejas taisnīguma mehānismi, jo īpaši patiesības komisijas izveide, bija daļa no punktiem 2016. gada miera līguma projektā, ko Kolumbijas valdība noslēdza ar senāko partizānu grupu Rietumu puslodē – Kolumbijas Revolucionārajiem bruņotajiem spēkiem jeb FARC.⁷

Plašākā nozīmē pārejas taisnīgums ietver visus tos pasākumus, kas tiek izmantoti, lai risinātu iepriekšējā režīma mantojumā atstātos jautājumus. Šo pasākumu iespējamais klāsts ir ļoti plašs un daudzveidīgs, un atkarīgs no pārdzīvotā konflikta vai varmācīgā režīma rakstura un ilguma, sabiedrības vajadzībām, vērtībām. Pie šiem pasākumiem pieskaitāmas gan izmaiņas kriminālkodeksos un mācību grāmatās, gan tribunālu dibināšana un apsūdzību celšana, gan memoriālu, muzeju un sēru dienu izveide. Pasākumos ietilpst arī institucionālās reformas: likumdošanas, policijas, tiesu sistēmas reformas, kā arī dažādu kompensācijas sistēmu izveidošana.

Pētnieki ir atzinuši, ka nevar runāt par vienu pārejas taisnīguma paraugu, kam sekot. Mehānismi, kas tiks piemēroti katrā konkrētajā gadījumā, to piemērošanas secība un veids būs atkarīgi no vairākiem apstākļiem. Nozīme ir tam, kāds ir bijis iepriekšējais režīms vai vardarbības epizodes, proti, piemērotie mehānismi atšķirsies, ja pāreja notiks no militāra režīma uz demokrātisku vai pēc militāra konflikta. Nozīme ir arī tam, cik ilgs bijis vardarbības un cilvēktiesību pārkāpumu laiks, kā arī tam, kas bijis galvenais ļaundaris – valsts sankcionēts orgāns, militāra hunta vai ārējs ienaidnieks.⁸

⁴ Arthur 2009, 355.

⁵ Angl. *measures of transitional justice*; tiek lietoti arī termini "procesi" (*processes*) un "mehānismi" (*mechanisms*).

⁶ UN Secretary-General 2010.

⁷ Rowen 2017, 90.

⁸ Elster 2004, 73.

Galvenie pārejas taisnīguma pasākumi, kas tika atzīti kā piemērojami jau Aspenas institūta organizētajā konferencē un ko savā darbībā uzsver pārejas taisnīguma idejas atbalstītājs un izplatītājs Starptautiskais Pārejas taisnīguma centrs (*International Center for Transitional Justice*), ir kriminālvajāšana, tiesības uz patiesību, institucionālās reformas un kompensāciju programmas. Arī ANO ģenerālsekretāra pamatnostādņēs ietvertā definīcija uzskaita šos pašus galvenos pārejas taisnīguma pasākumu (mehānismu) virzienus:⁹

- tiesu procesus: individuālu saukšanu pie kriminālatbildības par iepriekšējā režīma vai kara, vai nemieru laikā izdarītajiem noziegumiem;
- patiesības atklāšanu: veidot šim nolūkam īpašas komisijas vai citādā veidā publikot iepriekšējā režīma pieļautos pārkāpumus;
- reparāciju un restitūcijas programmas: kompensēt mantiskos zaudējumus un personisko kaitējumu, piemēram, ģimenes locekļu nāvi, sakropļojumu vai nepamatotu apcietinājumu;
- institucionālās reformas: gan izmaiņas valsts iekārtā, tiesību aizsardzības sistēmā un citās, gan "tīrīšanas", kuru mērķis ir nepieļaut, lai iepriekšējā režīma atbalstītāji joprojām ieņemtu vadošus amatus.

Šim tradicionālajam galveno mehānismu uzskaitījumam ANO ir pievienojusi vēl pasākumus, kas garantē neatkārtošanos (*guarantees of non-recurrence*), – jebkādu pasākumus, kas darbojas preventīvi, tai skaitā izglītības sistēmas un mācību vielas reformas, mākslas un kultūras pasākumus, psiholoģisko palīdzību.¹⁰ Ir autori, kas atsevišķi no individuālās kriminālatbildības uzsver arī amnestijas kā pārejas taisnīguma mehānismu.¹¹ Praktiski tas nozīmē, ka pārejas taisnīguma piemērošana ir kā mozaika, kas tiek veidota, ņemot vērā iepriekšējā režīma īpatnības, pārejas perioda īpatnības, jaunā režīma īpatnības, valsts demokrātijas

pieredzi, valsts finansiālās iespējas un vēl daudzus citus apstākļus.

Individuālā kriminālatbildība

Kriminālatbildība nacionālu vai starptautisku tribunālu priekšā ir tradicionāla pārejas taisnīguma iezīme daudzviet pasaulē. Jau kopš Nirnbergas tribunāla laikiem individuālā kriminālatbildība par pieļautajiem noziegumiem ir atzīta par būtisku pārejas taisnīguma sastāvdaļu. Personīgās kriminālatbildības mērķis ir novērst nesodāmības izjūtu, kāda mēdz pārņemt tos, kas izdarījuši cilvēktiesību pārkāpumus.

Pasaules pieredzē bijuši gan nacionāla, gan starptautiska līmeņa tribunāli. Vēsturiski nozīmīgs nacionālais tribunāls tika izveidots Argentīnā 1985. gadā, lai sauktu pie atbildības militāros līderus, kuri bija atbildīgi par tūkstošiem civiliedzīvotāju pazušanu militārās huntas valdīšanas laikā no 1974. līdz 1983. gadam. Savukārt pirmais starptautiskais tribunāls, kas tika izveidots pēc Nirnbergas, bija 1993. gadā organizētais Starptautiskais Kara noziegumu tribunāls bijušajai Dienvidslāvijai (*International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*), kurā tiesāja 161 personu, kas bija atbildīgas par kara noziegumiem bijušās Dienvidslāvijas teritorijā 90. gados. Otrs nozīmīgs starptautiskais tribunāls tika izveidots 1994. gadā, lai pie atbildības sauktu Ruandas genocīda vainīgos (*International Criminal Tribunal for Rwanda*). Šie divi pirmie starptautiskie tribunāli ir būtiski arī teorētiskajai tiesību zinātnei. Tie paplašināja izpratni par to, kas ir atbildība par rīcību, dotajām pavēlēm arī nacionālu militāru konfliktu gadījumos, kā arī paplašināja genocīda jēdzienu, nostiprināja noteikumus, kā saukt pie atbildības vainīgos par kara noziegumiem, noziegumiem pret cilvēci un genocīdu, un bija būtisks posms ceļā uz Starptautiskās Krimināltiesas izveidi.¹²

Kopš šiem pirmajiem tribunāliem virkne nacionālo tribunālu un hibrīdtribunālu (kuros apvienoti nacionāli un starptautiski elementi) ir izveidoti vairākos desmitos valstu, piemēram, Speciālā tiesa Sjerraleonē,¹³ Ārkārtas palāta

⁹ UN Secretary-General 2010.

¹⁰ United Nations General Assembly 2015.

¹¹ Fijalkowski 2016.

¹² Kerr 2020, 53.

¹³ Residual Special Court for Sierra Leone.

Kambodžas tiesā,¹⁴ Speciālā tiesa Kosovā¹⁵ un Austrumtimorā¹⁶, Libānā¹⁷ un citur.

Vienlaikus tie, kas izdarījuši noziegumus iepriekšējā režīma vai militārā konflikta laikā, tiek tiesāti arī valsts tiesās, neveidojot īpašus tribunālus. Tomēr te vietā ir nošķirt kriminālatbildību pārejas taisnīguma kontekstā no ikdienā saprotamās kriminālatbildības. Kā rakststijis bijušais (pirmais) Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) īpašais referents patiesības, taisnīguma, atlīdzināšanas un neatkārtošāšanās garantiju veicināšanas jautājumos Pablo de Greifs (*Pablo de Greiff*), mēs dzīvojam nepilnīgā pasaulē, kur tiek pieļauti noziegumi un dažkārt noziedzniekiem izdodas izsprukt sveikā, bet pārejas taisnīguma mehānismi tiek piemēroti ļoti nepilnīgā pasaulē (*very imperfect world*), kur nodarījumu skaita un apjoma dēļ nav iespējams saukt pie atbildības katru vainīgo. Viens no grūtajiem pārejas taisnīguma jautājumiem individuālās kriminālatbildības kontekstā ir, kurus noziedzniekus un kā saukt pie kriminālatbildības, apzinoties, ka visus notiesāt neizdosies.¹⁸ Kā hrestomātisks piemērs pasaulē tiek minēta Ruanda, kur pēc notikušā genocīda cietumos bija ieslodzīti vairāk nekā 130 tūkstoši noziedznieku, kas bija piedalījušies genocīdā. Visu vainīgo notiesāšanai valsts tiesās būtu vajadzīgi desmitiem gadu, kuru laikā cietumnieki būtu jāuztur. Ruandā šo problēmu risināja, izmantojot tradicionālās gačača (*gacaca*) tiesas, kuras nebija piemērotas un apmācītas noziegumu pret cilvēci vai genocīda tiesāšanā un tāpēc izpelnījušās kritiku.¹⁹

Vērojot diskusijas un lasot rezolūcijas²⁰ par tribunāla izveidi, lai sauktu pie kriminālatbildības tos, kuri apsūdzēti Krievijas pastrādātajos kara noziegumos Ukrainā, šī problēma vēl nav apzināta, tomēr skaidrs, ka uz šiem noziegumiem nāksies attiecināt pārejas taisnīguma

nepilnības likumu, jo katra agresijas nozieguma pierādīšana un iztiesāšana faktiski var nebūt iespējama. Tomēr arī šāds taisnīgums pilda vienu no mērķiem – mazina nesodāmības izjūtu un nostiprina atbildību par pastrādātajiem noziegumiem.

Kaut arī sākotnēji pārejas taisnīgums meklēja alternatīvus mehānismus individuālajai kriminālatbildībai, lai tiktu galā ar pagātnes mantojumu un nodrošinātu vardarbības neatkārtošanos, tomēr individuālā kriminālatbildība joprojām ieņem un pat arvien nostiprina savu lomu kā pārejas taisnīguma mehānisms. Starptautiskā Krimināltiesā ir tikai viens no procesa, ko mēdz saukt par tiesiskuma kaskādi (*justice cascade*), elementiem. Šī tiesiskuma kaskāde vērsta uz to, lai arvien biežāk izmantotu individuālo kriminālatbildību tiesas priekšā un nodrošinātu cilvēktiesību pārkāpumu neatkārtošanos.²¹

Noziegumi, kuru iztiesāšanai dibina tribunālus, parasti ir vissmagākie un skar visu starptautisko sabiedrību kopumā, un ir minēti Starptautiskās Krimināltiesas statūtu 5. punktā.²²

- a) genocīds – darbība, kas tiek izdarīta, lai pilnīgi vai daļēji iznīcinātu kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu, tai skaitā nogalināšana, dzimstības ierobežošana, bērnu piespiedu pārvietošana u. c.;
- b) noziegumi pret cilvēci – darbības, ja tās tiek veiktas kā daļa no plaša vai sistemātiska uzbrukuma, apzinoties šā uzbrukuma būtību, kas vērsts pret civiliedzīvotājiem, tai skaitā slepkavības un deportācijas, spīdzināšanas, aparteīds u. c.;
- c) kara noziegumi – primāri 1949. gada 12. augusta Ženēvas konvencijas pārkāpumi, bet ietver arī citus nopietnus tiesību normu un paražu pārkāpumus, kas notiek starptautisku bruņotu konfliktu gadījumos starptautisko tiesību

¹⁴ Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia.

¹⁵ Kosovo Specialist Chambers & Specialist Prosecutor's Office.

¹⁶ Washington College of Law.

¹⁷ UN Refugee Agency n. d.

¹⁸ Greiff 2012, 34.

¹⁹ Burnet 2010, 98.

²⁰ Eiropas Parlaments 2023.

²¹ Sikkink, Kim 2013.

²² United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. Rome Statute of the International Criminal Court 1998.

noteiktajos ietvaros, tai skaitā uzbrukumi civiliem objektiem, civiliedzīvotājiem, kā arī spīdzināšana, tīšas slepkavības u. c.;

- d) agresija – agresija ANO Statūtos vēl nav definēta, bet ar to saprot darbību plānošanu, sagatavošanu, ierosināšanu vai izpildi, ko veic persona, kas ir atbildīga par agresijas aktu. Tas ir acīmredzams ANO Statūtu pārkāpums.

Būtiski atzīmēt, ka šo noziegumu starpā nepastāv hierarhija – tie visi ir vienlīdz smagi, tie ir paši vissmagākie noziegumi.

Patiesības un izlīguma komisijas

Patiesību tradicionāli noskaidro patiesības komisija (*Truth Commission*) vai patiesības un izlīguma komisija (*Truth and Reconciliation Commissions*). Uzsverot, ka patiesības uzzināšana ir izlīguma priekšnoteikums, šādu komisiju nosaukumā bieži ietver izlīguma (jeb samierināšanas – *reconciliation*) jēdzienu. Patiesības komisiju uzdevums ir izmeklēt pieļautos cilvēktiesību pārkāpumus, ļaut upuriem dalīties ar pārdzīvoto un par uzzināto stāstīt sabiedrībai. Komisijas ir oficiāli izveidotas un valsts varas pilnvarotas institūcijas, bet atšķiras no tiesām ar to, ka komisiju mērķis nav sodīšana. To uzdevums ir izpētīt notikušo, uzklāst upurus, aprakstīt cēloņus un sekas, kā arī sniegt to izveidotājam (jaunā režīma likumdevējam vai izpildu varai) ieteikumus, kā novērst šādu pārkāpumu atkārtāšanos un kādi kompensāciju mehānismi varētu tikt piemēroti, lai upuriem kompensētu to ciešanas. Tradicionāli patiesības komisijas nosauc vainīgos, publiski nosodot viņu rīcību, bet nepiemērojot citu soda veidu. Tās ir gan izmantojamas gadījumos, kad individuālā kriminālatbildība nav iespējama politisku iemeslu dēļ, gan arī dod iespēju uzklāst upuri un atzīt pārinodarījumu tad, kad konkrētos pāri darītājus nav iespējams identificēt vai saukt pie kriminālatbildības.

Kā min pētnieki, komisijas ir tik dažādas, cik dažādi ir pārejas procesi.²³ Tās atšķiras pēc darbības mēroga, sabiedriskās nozīmības un pilnvarām. Piemēram, dažas komisijas ir ieguvušas lielu autoritāti sabiedrībā, dažas – mazāku

nozīmi. Daļa komisiju ir izdevušas ziņojumus, ko lasīja plaša sabiedrības daļa (piemēram, Argentīnas komisijas ziņojumu *Nunca más* (“Nekad vairs”)), bet citas izbeidza darbu, pat nesagatavojot ziņojumu.²⁴ Atšķiras komisiju uzklāstais cietušo skaits, piemēram, vienas ir uzklāstījušas tūkstošiem personu, citas – dažus simtus. Komisijām var būt arī unikālas pilnvaras, piemēram, Dienvidāfrikas Patiesības un samierināšanas komisijai bija tiesības izsniegt amnestiju tiem, kas vaļširdīgi atzina un nožēloja izdarīto.²⁵

Patiesības komisijas sastāvs ir atkarīgs no tās dibinātāja. Dažkārt, kā Dienvidāfrikā, uz komisijas locekļu amatam tika organizēts atklāts konkurss, bet biežāk tās izveidotājs izvēlas un iecel tādus komisijas locekļus, kas ir valsts mēroga vai pat starptautiska mēroga autoritātes. Piemēram, Argentīnas 1983. gadā dibināto komisiju vadīja prezidenta ieceltais un sabiedrībā augsti godātais rakstnieks Ernesto Sabato. Patiesības komisiju sēdes ir notikušas gan atklāti, gan slēgti. Piemēram, Argentīnas komisija publiskas sēdes nerīkoja, bet Dienvidāfrikā cietušos uzklāstāja atklātās sēdēs.

Viena no vēsturiski spēcīgākajām komisijām ir bijusi Peru Patiesības un samierināšanas komisija (2001–2003), kas uzklāstāja ap 17 000 liecību, uz kuru pamata secināja, ka konflikta laikā nogalināti vai bez vēsts pazuduši 69 280 cilvēki, un dokumentēja 4600 masu kapuvietas. Noslēguma ziņojumā tā konstatēja, ka minoritāšu valodu pārstāvji un valsts nabadzīgākie iedzīvotāji cietuši proporcionāli lielākā apmērā.²⁶

Apkopojot iepriekš demonstrētos piemērus, ir formulēta patiesības komisijas definīcija: tā ir pagaidu institūcija (tā nedrīkst būt pastāvīga, kā, piemēram, vēstures izpētes institūts), ko oficiāli sankcionējusi valsts, lai izmeklētu konkrētā laika posmā notikušus cilvēktiesību pārkāpumus, tieši uzklāstot upurus, un sagatavotu gala ziņojumu.²⁷ Salīdzinājumam – literatūrā kā patiesības komisijas kandidāte Latvijā visbiežāk minētā Latvijas Vēsturnieku

²⁴ Bakiner 2016, 25.

²⁵ Hayner 2010, 29.

²⁶ Turpat, 35.

²⁷ Turpat, 11–12.

²³ Bakiner 2016; Hayner 2010.

komisija (kuru 1998. gadā Valsts prezidenta kancelejas paspārnē nodibināja prezidents Guntis Ulmanis un kuras uzdevums bija nacisma un padomju režīma politikas detalizēta izpēte un holokausta izvērtēšana) nebūtu atzīstama par patiesības komisiju šīs definīcijas izpratnē.²⁸ Šī ir pastāvīga komisija, kuras darbība ir pielīdzināma zinātniska institūta darbībai.

Patiesības komisijas ilgstoši bija pārejas taisnīguma galvenais elements un sākotnēji bija viena no zīmīgākajām pārejas taisnīguma iezīmēm. Komisijas bija iespējams pielāgot dažādiem apstākļiem, kā arī izmantot dažādiem politiskajiem mērķiem.²⁹ To uzskata par instrumentu, kas sabiedrībai palīdz iegūt informāciju par tuviniekiem, bet upuriem palīdz gūt gandarījumu, publiski atzīstot pārdarījumu, kā arī tās atzinumi noder par pamatu finansiālu kompensāciju noteikšanai vai cita simboliska vai praktiska labuma saņemšanai. Daļa tiesību teorētiķu patiesības komisijas redz kā tiesvedības alternatīvu, kamēr daļa – kā papildu mehānismu, kas var palīdzēt saukt pie atbildības vainīgos tiesā.³⁰

Patiesības noskaidrošanai var izmantot ne tikai patiesības komisijas. Tā, piemēram, bijušās PSRS ietekmes zonas valstīm raksturīgs pārejas taisnīguma pasākums ir slepeno dienestu arhīvu publicēšana. Valstis, kas izlēmušas darīt pieejamu arhīvu saturu iedzīvotājiem, tādējādi nodrošina tiesības uz patiesību upuriem, kas ar arhīvu starpniecību var iegūt ziņas un apliecinājumu par pārdzīvoto.³¹ Iepriekš noslepenotu dokumentu publiskošanas prakse valstīs ir atšķirīga, un nozīme ir gan dokumentu (arhīva) saturam un tajā ietvertās informācijas uzticamībai un pilnīgumam, gan arī jaunā režīma politiskajai attieksmei pret šo materiālu publicēšanu.

Arī Latvijā tā dēvēto čekas maisu atvēršana bija ilgstošu diskusiju priekšmets, līdz tika lemts publiskot aģentu kartītes. To rekomendēja arī LPSR VDK zinātniskās izpētes komisija savā

gala pārskata ziņojumā.³² 2018. gada 4. maija grozījumi likumā “Par bijušās Valsts drošības komitejas dokumentu saglabāšanu, izmantošanu un personu sadarbības fakta ar VDK konstatēšanu” paredz, ka VDK aģentu alfabētiskās kartes ir pieejamas internetā.³³ Pārējie čekas maisu materiāli, kā, piemēram, aģentu ziņojumi, atskaites, ir pieejami zinātniskās pētniecības vajadzībām.

Reparāciju un restitūcijas programmas

Vēl viens vispārpieņemts pārejas taisnīguma pasākums ir reparāciju programmas. Tās ir valsts sponsorētas iniciatīvas, kuru mērķis ir mazināt kaitējumu, ko iepriekšējais režīms nodarījis cietušajiem.³⁴ Lai arī jēdziens “reparācijas” visbiežāk ir izskanējis kā maksājumi, ko Vācija veica Sabiedrotājiem pēc Otrā pasaules kara beigām, pārejas taisnīguma, kā arī juridiskā kontekstā tas tiek lietots plašākā nozīmē un apzīmē jebkurus mērus, ko iespējams izmantot, lai atlīdzinātu kaitējumu, kas cietušajiem nodarīts noziegumu rezultātā.³⁵

Reparācijas var nozīmēt gan materiālu, gan simbolisku labumu piešķiršanu. Tās var tikt piešķirtas individuāli vai kolektīvi arī ar lielu laika noilgumu. Piemēram, Latvijas Republikas Saeima likumu par 40 miljonu eiro piešķiršanu visai ebreju kopienai pieņēma 2022. gadā.³⁶ Reparācijas var izpausties arī simboliski, piemēram, kā publiska vai individuāla atvainošanās. Piemēram, 1996. gadā Japānas premjerministrs nosūtīja individuālas atvainošanās vēstules tām sievietēm, kas tika izmantotas kā sekas verdzenes Otrā pasaules kara laikā.

Finansiālās kompensācijas var tikt izmaksātas gan par mantisku, gan nemantisku kaitējumu, lai gan literatūrā par reparāciju programmām biežāk runā tieši nemantiskā kaitējuma atlīdzināšanas kontekstā. Reparāciju programmas vairumā gadījumu ir sarežģīta politiska lēmuma sekas, kur jaunā režīma finansiālā nestabilitāte ir jāsavieno ar upuru ciešanu atzīšanu

²⁸ Bakiner 2018.

²⁹ Rowen 2017, 148.

³⁰ Turpat, 11.

³¹ Sk., piem., Čehijas NKVD/KBG arhīvus: Digital Archive of NKVD/KBG Documents in Relation to Czechoslovak History n. d.

³² LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija 31.05.2018.

³³ LPSR VDK dokumentu arhīvs n. d.

³⁴ Greiff 2006b.

³⁵ Turpat, 453.

³⁶ Latvijas Republikas Saeima 10.02.2022.

un zināmu kompensāciju. Pārejas taisnīgums šajā kontekstā nozīmē, ka upuru ciešanas nereti mantiski novērtētas kolektīvi, pat nevērtējot katru konkrēto gadījumu (piešķirot viena apmēra maksājumus par līdzīgiem kaitējumiem), un kompensācija nespēj pilnībā segt radušos kaitējumus.³⁷ Šajā kontekstā visaptverošākā reparāciju programma pasaules vēsturē ir Vācijas programma *Wiedergutmachung*, kas īstenota pēc Otrā pasaules kara. Saskaņā ar šo programmu Vācija veica maksājumus Izraēlai.³⁸

Finansiālā kompensācija ir tikai viens no reparāciju veidiem. Reparāciju programmas var saturēt pasākumus pilsonisko un politisko tiesību atjaunošanai, kriminālsodu dzēšanu, fizisko rehabilitāciju vai nodrošināt piekļuvi veselības aprūpei vai izglītībai. Tā, piemēram, Latvijā politiski represētajiem tika radīta kompensāciju programma, kurā ietilpa gan tādi mantiski labumi kā atvieglojumi nodokļu un nodevu maksāšanā, pensijas piešķiršana, bezmaksas veselības aprūpe, sociālā rehabilitācija un atvieglojumi sabiedriskā transporta izmantošanā, gan arī simboliska atzišana un kompensācijas, nosakot 25. martu un 14. jūniju par Komunistiskā genocīda upuru piemiņas dienu un nodrošinot politiski represēto personu likteņu vēsturisku izpēti, kā arī piemiņas vietu izveidi. Šo pasākumu mērķis ir gan publiski atzīt upuru ciešanu faktu un pieminēt upurus (pretēji pāridarījumu noliegšanai), gan arī vairot pāridarījumu apzināšanos, lai tā novērstu to atkārtošanos.

Tā sauktā atmiņu politika (*politics of politics, memorialization*) pamazām ieņem arvien būtiskāku vietu pārejas taisnīguma ietvarā. Memoriālu veidošana, mācību grāmatu pārrakstīšana, pieminekļu demontāža un ielu nosaukumu maiņa agrāk tika uztverta kā daļa no simboliskām reparācijām, bet tagad pētnieki arvien biežāk pauž viedokli, ka atmiņu politikai ir jāvelta īpaša uzmanība.³⁹ Arī valsts oficiālās vēstures skatījuma nostiprināšanu Satversmes preambulā⁴⁰ var vērtēt kā daļu no

atmiņu politikas un uzskatīt par pārejas taisnīguma pasākumu.

Kā postsociālisma pārejas reparācijas programmas pamatelements ir apskatāma īpašuma tiesību atjaunošana, kas notikusi virknē Centrāleiropas un Austrumeiropas valstu. Pēc neatkarības atjaunošanas visas Baltijas valstis pieņēma tiesību aktus, lai nodrošinātu īpašuma tiesību atjaunošanu uz īpašumiem, ko bija nacionalizējusi padomju vara. Daži autori uzskata, ka Baltijas valstu īstenotā īpašuma tiesību atjaunošana ir viens no visaptverošākajiem restitūcijas politikas demonstrējumiem pasaulē.⁴¹ Latvijā īpašuma konversija tika uzskatīta par pamatnosacījumu tam, lai radītu apstākļus ekonomikas pārejai uz tirgus attiecību principiem.⁴² Valsts uzņēmumu un dzīvojamā fonda privatizācija, namīpašumu atdošana to bijušajiem īpašniekiem, īpašuma tiesību atjaunošana uz zemes īpašumiem, zemes īpašumu privatizācija – tas viss ir daļa no pārejas taisnīguma pasākumiem.

Procedūra, kādā valsts nodrošina reparāciju un restitūcijas pieteikumu izskatīšanu, atšķiras katrā konkrētā gadījumā, valstīm nereti veidojot īpašas institūcijas, kas nodarbojas tikai ar šo jautājumu. Arī Ukrainā, lai gan pāreja uz mieru vēl ir tikai gaidāma, ar Eiropas Padomes 2023. gada 17. maija rezolūciju jau ir izveidots Ukrainas zaudējumu reģistrs, lai reģistrētu pierādījumus un prasījumus par kaitējumu un zaudējumiem, kuri nodarīti pēc 2022. gada 24. februāra Ukrainas teritorijā un kuru cēlonis ir Krievijas Federācijas pārkāpumi. Šis reģistrs izveidots kā starptautiskas sadarbības platforma Eiropas Padomes institucionālajā ietvarā.⁴³

Institucionālās reformas

Institucionālās reformas kā atsevišķs pārejas taisnīguma pasākums dokumentos pirmo reizi pieminēts gandrīz desmit gadus pēc pirmajām konferencēm, kurās definēti pārejas taisnīguma pasākumi. Tomēr tas nenozīmē, ka institucionālās reformas netika veiktas, tās

³⁷ Greiff 2006a.

³⁸ Turpat, xxvii.

³⁹ Mälksoo 2023.

⁴⁰ Latvijas Republikas Saeima 19.06.2014.

⁴¹ Ronen 2011, 273.

⁴² Latvijas Republikas Augstākā Padome 20.03.1991.

⁴³ Council of Europe, Committee of Ministers 2023.

tikai netika vienoti apkopotas vienā terminā. Konstitucionālās reformas (valsts iekārtas maiņa), administratīvās reformas, tiesu un tiesību aizsardzības sistēmas reformas un amatpersonu nomaiņa ir jau vēsturiski pazīstami mehānismi, kas tiek iedarbināti pēc režīma maiņas.

Lai arī lielākā daļa kvantitatīvo pētījumu pārejas taisnīguma jomā koncentrējas uz kriminālatbildību un patiesības komisijām, institucionālās reformas ir vienmēr klātesošs pārejas taisnīguma īstenošanas pasākums. Arī institucionālo reformu mērķis ir novērst notikušo pārkāpumu atkārtošanos, un šim nolūkam nereti ir jāreformē pati valsts un tās administratīvais aparāts. Nepieciešamas arī likumu reformas un jaunu likumu pieņemšana, kā arī reformas valsts institūcijās, administrācijā, tiesu sistēmā. Reformas vērstas uz to, lai izskaustu iepriekšējā režīma ietekmi, īpaši tiesu sistēmā, tiesību aizsardzībā (policijā) un bruņotajos spēkos, nodrošinātu to pārraudzību un izglītošanu.

Lustrācija jeb ierēdniecības un augstāko amatu attīrīšana no iepriekšējā režīma atbalstītājiem ir pārejas taisnīguma pasākums, ko parasti pieskaita pie institucionālām reformām. Lustrācijas mērķis ir, no vienas puses, nodrošināt, ka iepriekšējam režīmam lojālas personas vairs nevar ieņemt ietekmīgus amatus un, no otras puses, atjaunot sabiedrības uzticēšanos valsts un tiesu orgāniem.

Literatūrā par pārejas taisnīgumu tiek lietoti termini “pārbaude” (*vetting*) un “lustrācija” (*lustration*),⁴⁴ kur ar pārbaudi saprot individu integritātes novērtēšanu, lai noteiktu piemērotību nodarbinātībai valsts institūcijās. Tiek vērtēts, vai darbinieks ievēro starptautiskos cilvēktiesību un profesionālās uzvedības standartus, var tikt arī vērtēts personas finansiālais stāvoklis.⁴⁵ Lustrācijas gadījumā netiek vērtēts katrs indivīds, bet gan tā piederība pie noteiktas grupas. Postpadomju telpā lustrāciju var definēt kā aizliegumu ar komunistisko režīmu

saistītām personām darboties postkomunistiskā režīma politikā un ieņemt sabiedrībā nozīmīgu lomu.⁴⁶

Režīma maiņas gadījumā tā ir jaunās valsts izšķiršanās, kādā apmērā un kad īstenot lustrāciju vai arī veikt esošo amatpersonu pārbaudi un “tīrīšanu”. Nepārdomāti lēmumi var radīt dažādas valsts funkcijas īstenošanas grūtības. Ja, piemēram, valsts nolemj atlaist visus tiesnešus un izsludināt jaunu konkursu uz vakantajām vietām, var rasties grūtības nodrošināt tiesu varas darbību pārejas periodā. Tomēr ilgtermiņā šāda pieeja var izrādīties veiksmīgāks risinājums, kas dod iespēju vakantās vietas ieņemt profesionāļiem, par kuru lojalitāti nav šaubu. Institucionālo reformu kontekstā pētnieki uzsver arī laika faktoru: lai arī sabiedrība var skaļāk pieprasīt vainīgo personu tiesāšanu vai kompensāciju piedziņu, būtiski ir nodrošināt, lai atbildīgie, kas pieņem lēmumus pārējos pārejas taisnīguma jautājumos, būtu tādi, kuriem sabiedrība uzticas.⁴⁷

Salīdzinājumam – Latvijā netika pieņemts īpašs lustrācijas likums. Normas, kas ierobežo bijušo PSRS drošības iestāžu amatpersonu, aģentu un aktivistu tiesības ieņemt amatus tiesu varas postežos (tiesās, prokuratūrā), ir iekļautas attiecīgo jomu regulējošajos tiesību aktos. Ierobežojums tikt ievēlētiem pašvaldības domē un Saeimā ir noteikts bijušās PSRS un Latvijas PSR vai ārvalstu valsts drošības dienestu, izlūkdienestu vai pretizlūkošanas dienestu štata darbiniekiem, kā arī personām, kuras pēc neatkarības atjaunošanas darbojušās Interfrontē, Komunistiskajā partijā vai līdzīgās organizācijās, šo ierobežojumu nosakot attiecīgi Saeimas un pašvaldību vēlēšanu likumos. Pēc Krievijas pilna mēroga iebrukuma Ukrainā Saeima ar lielu balsu pārsvaru nolēma šādu ierobežojumu iekļaut arī Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumā.⁴⁸

Pārejas taisnīguma enciklopēdijas ierakstā par lustrāciju Latvijā ir norādīts, ka lustrācija notikusi netieši, ar jau pieminētajiem vēlēšanu likuma ierobežojumiem, kā arī Pilsonības

⁴⁴ Horne 2023.

⁴⁵ Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights 2006.

⁴⁶ Stan 2009, 11.

⁴⁷ Stan 2012, 236.

⁴⁸ Latvijas Republikas Saeima 27.10.2022.

likuma regulējumu.⁴⁹ Šim viedoklim var daļēji piekrist, jo politika, kas paredzēja pilsonību piešķirt tikai tiem, kuri paši vai kuru vecāki bija Latvijas pilsoņi 1940. gada 17. jūnijā, ierobežoja tiesības iegūt pilsonību (un attiecīgi vēlēšanu tiesības un iespējas ieņemt konkrētus amatus) tām personām, kas Latvijā bija ieradusās padomju okupācijas laikā. Naturalizācijas logi, kā arī Pilsonības likuma 11. pantā ietvertie naturalizācijas ierobežojumi, tai skaitā sadarbība ar VDK, aktīva dalība Interfrontē un līdzīgās organizācijās, bija kā netiešs lustrācijas likums.

No pārejas taisnīguma skatpunkta ir iespējams vērtēt virkni pasākumu, kas ir aktuāli joprojām. Te pieminamas gan Imigrācijas likuma izmaiņas, kas nosaka pienākumu Krievijas pilsoņiem, kuriem tiesības uzturēties Latvijas Republikā dod pastāvīgās uzturēšanās atļauja, nokārtot latviešu valodas eksāmenu, gan izglītības reforma, kas nosaka obligātu izglītības nodrošināšanu tikai valsts valodā.

Savukārt Krievijas–Ukrainas kara kontekstā amatpersonu individuāla izvērtēšana vai pat lustrācija varētu būt būtisks tiesiskuma un Ukrainas valsts integritātes atjaunošanas aspekts, lai vērtētu okupācijas teritorijās darbošos institūciju (t. sk. pašvaldību administrācijas, policijas) amatpersonu rīcību, ja vien tās nebūs sauktas pie kriminālatbildības par smagākiem noziegumiem.

Secinājumi: pārejas taisnīgums un tā meklējumi

Pārejas taisnīguma kursa studenti pēc tam, kad ir uzzinājuši par pārejas taisnīguma pieeju un pasākumiem, tos atpazīst un spēj ieraudzīt visapkārt. No pārejas taisnīguma skatpunkta varam analizēt gan jau pieminētos Imigrācijas likuma grozījumus, gan apdzīvoto vietu ielu nosaukumu maiņu, gan padomju varas simbolu demontāžu, kas kopš 2022. gada vidus tiek īstenoti Latvijā.⁵⁰ Šo jautājumu apskatīšana caur pārejas taisnīguma prizmu labāk palīdz saprast pasākumu jēgu un mērķi un atrast labāko piemērošanas veidu un laiku.

Par pārejas taisnīgumu var runāt kā par jomu, disciplīnu, teoriju vai pat kustību, kas atbalsta dažādu pasākumu (mehānismu) izmantošanu, lai risinātu pagātnē notikušu vardarbību un cilvēktiesību pārkāpumus.⁵¹ Neatkarīgi no tā, kā pārejas taisnīgums tiek kvalificēts, tā mērķis ir ar likumā balstītiem līdzekļiem nodrošināt vainīgo saukšanu pie atbildības, izdzīvojušo upuru stāvokļa uzlabošanu un, kas ir būtiski, novērst vardarbību nākotnē. Dienvidāfrikas Patiesības un samierināšanas komisija tika izveidota, lai taisnīgumu un atriebi aizstātu ar patiesību un mieru,⁵² bet šobrīd tiek atzīts, ka patiesība neizslēdz arī atbildību, pārejas taisnīguma atbalstītājiem uzsverot, ka tieši visu mehānismu līdzsvarota piemērošana nodrošina mērķu sasniegšanu: taisnīguma un demokrātijas nostiprināšanos. Var piekrist viedoklim, ka pārejas taisnīguma ideja atspoguļo cerību, ka ar likumos balstītu līdzekļu palīdzību ir iespējams pārvarēt iesakņojušos politisko un sociālo šķelšanos.⁵³ Lozungs “Patiesība, taisnīgums un reparācijas” (*truth, justice and reparations*) kā pārejas taisnīguma sinonīms aptver trīs dimensijas: atklāj konflikta vēsturiskos cēloņus un sekas (patiesība), nosaka ļaundariem piemēroto juridisko atbildību (taisnīgums) un piešķir finansiālas kompensācijas upuriem (reparācijas).⁵⁴

Pārejas taisnīgums no dažu akademiķu idejām 80. gadu beigās līdz šodienai ir izaudzis par visur klātesošu jomu, kurā darbojas profesionāļi, kas aizstāv dažādu pārejas mehānismu izmantošanu. Pārejas taisnīguma pasākumu piemērošanu nereti diktē ne tikai sabiedrības gaidas, bet arī ārēju faktoru ietekme, tai skaitā un it īpaši starptautiskās sabiedrības un starptautisku nevalstisko organizāciju viedoklis. Jau šobrīd redzam, ka profesionāļi strādā pierādījumu vākšanā un nostiprināšanā, vēl turpinošies karadarbībai Ukrainā. Var prognozēt, ka pēc kara beigām pārejas taisnīguma advokāti runās ne tikai par vainīgo tiesāšanu, bet arī par reparāciju programmām un restitūciju, kā arī

⁵¹ Rowen 2017, 3.

⁵² Gutmann, Thompson 2000.

⁵³ Rowen 2017, 159.

⁵⁴ Turpat, Note at 4.

⁴⁹ Wezel 2013, 275–276.

⁵⁰ Latvijas Republikas Saeima 16.06.2022.

par patiesības noskaidrošanu, iespējams, patiesības komisijas veidolā.

Vai šie mehānismi, piemēroti pēc visu gaidītās Ukrainas uzvaras, palīdzēs nostiprināt valsti un nodrošināt taisnīgumu? Ir jāapzinās, ka sociālais un politiskais konteksts tiesisko mehānismu efektivitāti ietekmē daudz lielākā mērā, nekā notiek pretēja virziena ietekme. Likums var būt izmaiņu rosinātājs, tomēr izmaiņu efektivitāte atkarīga no pašas

sabiedrības. Pārejas taisnīguma pasākumu īstenošana neatkarīgi no tā, vai tie tiks īstenoti kā daļa no pārejas taisnīguma politikas vai atsevišķi izolēti mehānismi (piemēram, kriminālatbildība, lustrācija, restitūcija), būs atkarīga ne tik daudz no starptautiskās sabiedrības un profesionāļiem, kas veidos šīs politikas, bet gan no sabiedrības, kurai būs jāiet cauri pārmaiņām, un tās vēlmes veicināt sabiedrības dziedināšanu un demokrātijas nostiprināšanos.

VĒRES

- Arthur, P. (2009) How Transitions Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice. *Human Rights Quarterly*, 31 (2), 321–367.
- Bakiner, O. (2016) *Truth Commissions: Memory, Power, and Legitimacy*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Bakiner, O. (2018) Between Politics and History: The Baltic Truth Commissions in Global Perspective. Horne, C. M.; Stan, L. (eds) *Transitional Justice and the Former Soviet Union: Reviewing the Past, Looking Toward the Future*. Cambridge: Cambridge University Press, 155–176. <https://doi.org/10.1017/9781108182171.008>.
- Burnet, J. E. (2010) (In)Justice: Truth, Reconciliation, and Revenge in Rwanda's Gacaca. Hinton, A. L. (ed.) *Transitional Justice: Global Mechanisms and Local Realities after Genocide and Mass Violence*. Ithaca, NY: Rutgers University Press, 95–118. <https://doi.org/10.36019/9780813550695-007>.
- Council of Europe, Committee of Ministers (2023) *Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine*. <https://rm.coe.int/0900001680ab2595>.
- Digital Archive of NKVD/KBG Documents in Relation to Czechoslovak History* (n. d.) <https://archivkgb.zcu.cz/en> (skatīts 25.07.2024.).
- Eiropas Parlaments (2023) *2023. gada 19. janvāra rezolūcija par īpaša pret Ukrainu vērstā agresijas nozieguma tribunāla izveidi (2022/3017(RSP))*. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0015_LV.html.
- Elster, J. (2004) *Closing the Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Extraordinary Chambers in the Courts of Cambodia* (n. d.) <https://www.eccc.gov.kh/en> (skatīts 25.07.2024.).
- Fijalkowski, A. (2016) Amnesty. Simić, O. (ed.) *An Introduction to Transitional Justice*. 1st ed. Abingdon, New York, NY: Routledge, 113–136.
- Greiff, P. de (2006a) Introduction Repairing the Past: Compensations for Victims of Human Rights Violations. Greiff, P. de (ed.) *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press, 1–18. <https://doi.org/10.1093/0199291926.001.0001>.
- Greiff, P. de (2006b) Justice and Reparations. Greiff, P. de (ed.) *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press, 451–472. <https://doi.org/10.1093/0199291926.003.0013>.
- Greiff, P. de (2012) Theorizing Transitional Justice. *Nomos*, 51, 31–77.
- Gutmann, A.; Thompson, D. (2000) The Moral Foundations of Truth Commissions. Rotberg, R. I.; Thompson, D. (eds) *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions* (Vol. 20). Princeton: Princeton University Press, 22–44.
- Hayner, P. B. (2010) *Unspeakable Truths: Transitional Justice and the Challenge of Truth Commissions*. New York, NY: Routledge.
- Horne, C. M. (2023) Transitional Justice: Vetting and Lustration. Lawther, C.; Moffett, L. (eds) *Research Handbook on Transitional Justice*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 324–340. <https://doi.org/10.4337/9781802202519.00030>.

- Kerr, R. (2020) *International Criminal Justice*. Simić, O. (ed.) *An Introduction to Transitional Justice*, 2nd ed. Abingdon, New York, NY: Routledge.
- Kosovo Specialist Chambers & Specialist Prosecutor's Office (n. d.) <https://www.scp-ks.org/en> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Augstākā Padome (20.03.1991.) *Par valsts īpašumu un tā konversijas pamatprincipiem*. <https://likumi.lv/ta/id/65829-par-valsts-ipasumu-un-ta-konversijas-pamatprincipiem> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (19.06.2014.) *Grozījums Latvijas Republikas Satversmē*. <https://likumi.lv/doc.php?id=267428> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (10.02.2022.) *Par labas gribas atlīdzinājumu Latvijas ebreju kopienai*. <https://likumi.lv/doc.php?id=330185> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (16.06.2022.) *Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā*. <https://likumi.lv/doc.php?id=333439> (skatīts 25.07.2024.).
- Latvijas Republikas Saeima (27.10.2022.) *Grozījumi Eiropas Parlamenta vēlēšanu likumā*. <https://likumi.lv/ta/id/337126-grozijumi-eiropas-parlamenta-velesanu-likuma> (skatīts 25.07.2024.).
- LPSR Valsts drošības komitejas zinātniskās izpētes komisija (31.05.2018.) *Pārskats par periodu no 2017. gada 1. janvāra līdz 2018. gada 31. maijam*. <https://lvportals.lv/wwwraksti/LVPORTALS/VDKPARSKATS.PDF>.
- LPSR VDK dokumentu arhīvs (n. d.) <https://kgb.arhivi.lv/> (skatīts 25.07.2024.).
- Mälksoo, M. (ed.) (2023) *Handbook on the Politics of Memory*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781800372535>.
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (2006) *Rule-of-Law Tools for Post-Conflict States. Vetting: An Operational Framework*. New York and Geneva: United Nations. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/RuleoflawVetting.pdf>.
- Residual Special Court for Sierra Leone* (n. d.) <https://rscl.org/> (skatīts 25.07.2024.).
- Rīgas dome (21.02.2024.) Rīgas domes lēmums Nr. RD-24-3407-Iē: *Par Ļermontova ielas pārdēvēšanu par Viļa Plūdoņa ielu un grozījumiem Rīgas domes 03.02.1998. lēmumā Nr. 5536*. <https://likumi.lv/ta/id/350093-par-lermontova-ielas-pardevesanu-par-vila-pludona-ielu-un-grozijumiem-rigas-domes-03021998-lemuma-nr-5536> (skatīts 23.08.2024.).
- Ronen, Y. (2011) *Transition from Illegal Regimes under International Law*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rowen, J. (2017) *Searching for Truth in the Transitional Justice Movement*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316258279>.
- Sikkink, K.; Kim, H. J. (2013) The Justice Cascade: The Origins and Effectiveness of Prosecutions of Human Rights Violations. *Annual Review of Law and Social Science*, 9 (1), 269–285. <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-102612-133956>.
- Snyder, T. (2022) *The Making of Modern Ukraine*. Yale University. https://www.youtube.com/playlist?list=PLh9mgdi4rNewfxO7LhBoz_1Mx1MaO6sw_ (skatīts 25.07.2024.).
- Stan, L. (ed.) (2009) *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*. Abingdon, New York, NY: Routledge.
- Stan, L. (2012) *Transitional Justice in Post-Communist Romania: The Politics of Memory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139104227>.
- United Nations Diplomatic Conference of Plenipotentiaries on the Establishment of an International Criminal Court. *Rome Statute of the International Criminal Court* (1998). https://legal.un.org/diplomatic-conferences/1998_icc/.
- UN Refugee Agency (n. d.) *Special Tribunal for Lebanon*. <https://www.refworld.org/document-sources/special-tribunal-lebanon> (skatīts 25.07.2024.).
- UN Secretary-General (2010) *Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to Transitional Justice*. New York: UN. <https://digitallibrary.un.org/record/682111>.
- United Nations General Assembly (2015). *Promotion and Protection of All Human Rights, Civil, Political, Economic, Social and Cultural Rights, Including the Right to Development*. *United Nations General Assembly*. https://digitallibrary.un.org/record/1316428/files/A_HRC_28_NGO_166-EN.pdf (skatīts 27.08.2024.).

- Washington College of Law (n. d.) *War Crimes Research Office: Special Panels for Serious Crimes in East Timor*. <https://www.american.edu/wcl/impact/initiatives-programs/warcrimes/resource-court-information-and-external-links/resources/special-panels-for-serious-crimes-in-east-timor/> (skatīts 25.07.2024.).
- Wezel, K. (2013) Country Studies: Latvia. Stan, L.; Nedelsky, N. (eds) *Encyclopedia of Transitional Justice* (Vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press, 273–280. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139043182>.

Redakcijā saņemts 17.04.2024., apstiprināts 27.08.2024.

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0* (CC BY-NC 4.0) starptautisko licenci (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).